

Muallâ), Tunus 1416/1995, s. 102, 119, 213, 353, 386, 419; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifin*, II, 37-41; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 268; M. Azîz b. Âşûr, *Câmî'u'z-Zeytûne*, Tunus 1991, s. 129, 130, 131, 132; Muhammed Bûzîne, *Meşâhîrü't-Tünisiyyîn*, Tunus 1992, s. 467-468; Muhtâr el-Ayyâşî, *ez-Zeytûne ve'z-Zeytûniyyûn fi târihi Tünisi'l-mu'âşır: 1883-1958*, Tunus 2003, s. 85, 149, 249, 316, 317; Muhammed b. İbrâhim Bûzûgaybe, *Hâreketü taknini'l-fıkhî'l-İslâmî bi'l-bilâdi't-Tünisiyye: 1857-1965*, Tunus 2003, s. 267-372; a.m.f., "Cu'ayt, Muḥammed el-'Azîz b. Yûsuf", *Mv.AU*, V, 329-331; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-mu'âşûrin*, Riyad 1425/2004, II, 659-660; Abdürrezzâk Hammâmî, *el-Fikrû'l-İslâmî fi Tünis: 1956-1987*, Tunus 2005, s. 129-131, 533.

İSMAİL CEBECİ

CUMA VÂİZLİĞİ

Osmanlılar'da
cuma namazından sonra
cemaate vaaz etmek üzere
ihdas edilen bir görev.

Özellikle büyük camilerle selâtin camilerinde yapılan bu görev için "cuma va'ziyyesi, kürsü şeyhliği, selâtin şeyhliği", görev getirilenler için de "cuma vâizi, katar şeyhi, selâtin şeyhi" gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu görevin ilk defa kimin tarafından ve ne zaman oluştuğu bilinmemekte, ancak ilk uygulamanın Fâtih Sultan Mehmed zamanında Eyüp Sultan Camii'nde başladığı tahmin edilmektedir. Cuma vâizlerinin tayin ve terfilerinde belli bir silsile mevcuttur ve bu silsilenin selâtin camilerinin inşasıyla yeniden belirlendiği açıktır. En son Sultan Ahmed Camii'nin yapımıyla birlikte XVIII. yüzyıla kadar uzanan nispeten yerleşmiş bir sistem ortaya çıktı. XVII. yüzyılda yedi selâtin camisinden oluşan ve katar şeyhliği denilen bu silsilenin en alt kademesinde Eyüp Sultan Camii bulunmaktaydı. Bu camide göreve başlayan cuma vâizi sırasıyla Sultan Selim, Fâtih Sultan Mehmed, Sultan Beyazıt, Süleymaniye ve Sultan Ahmed camilerinde vazife yaptıktan sonra silsilenin en üst mertebesinde bulunan Ayasofya-i Kebîr Camii'ne (kürsü şeyhliği) tayin edilirdi. Görevlerden birinin boşalması durumunda Eyüp Sultan Camii'ne dışarıdan bir vâiz getirilir ve diğerleri sırasıyla nakil ve terfi ettirilirdi. 1139'da (1726) Galata ile Üsküdar'daki Yeni Vâlide camileri, Eminönü'ndeki Yenîcamî ve Şehzade Camii'ne de birer vâizin tayin edilmesiyle bu sayı on bire ulaştı. Daha sonra on yediye ve nihayet otuz üçe çıktı, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar bu şekilde devam etti. Cuma vâizliği uygulamasının vilâyet ve sancak merkezlerine

doğru bir genişleme gösterdiği, Bulgaristan, Yunanistan, Irak ve Suriye gibi bölgelerde de kürsü şeyhliklerinin ihdas edildiği görülmektedir. Ancak tertip ve terfi uygulaması yalnızca İstanbul'daki otuz üç selâtin camisiyle sınırlı tutuldu, bunun dışındaki kürsü şeyhlikleri bu silsileye dahil edilmedi.

Cuma vâizlerinin terfi süreci müftülük veya kadılık yoluyla şeyhülislâmlığa arz edilen dilekçe ile başlardı. İlim, istikamet ve güzel ahlâk sahibi, hitabeti tesirli olması istenen vâiz adayı padişahın onayı ile göreve başlardı. 1726 yılından itibaren cuma vâizliği silsilesine dahil olanlara selâtin şeyhliği unvanı verilerek rütbeleri bir kademe daha yükseltildi. Cuma vâizleri görevlerine ölüncüye veya kendi istekleriyle ayrılıncaya kadar devam ederdi. Bunlar ilk dönemlerde genellikle tekke şeyhleri arasından tayin edilirdi. Bunun yanında tekke mensubiyeti bulunmayan ulemâ içinden de bu göreve getirilenler olurdu. Meselâ XVII. yüzyılın önemli Halvetî şeyhleri Abdülmecid Sivâsî (Sultan Ahmed Camii'nin açılışında ilk cuma vaazını vermiş, bu görevi hayatının sonuna kadar sürdürmüştür), Abdülâhad Nûri ve tarikat ehline muhalefetleriyle tanınan Kadızâdeliler hareketinin önde gelen simaları Kadızâde Mehmed Efendi ile Üstüvânî Mehmed Efendi cuma vâizi olarak görev yaptılar.

Cuma namazlarında hutbeler Arapça okunduğundan cuma vâizleri namazdan sonra hem hutbenin açıklamasını yapar hem de diğer hususlarda halkı irşad ederdi. Fındıklılı İsmet Efendi, cuma vâizi Şeyh Hasan Efendi'den bahsederken selefi ve çağdaşı vâizler gibi onun da halka nasihat ederek kalplerini dine ve hilâfete, kendi iş ve sanatlarına bağlı kılmaya çalıştığını yazar. Cuma vâizlerinin bu görevleri yanında müderrislik, dersiâmlık, müftülük, imamlık, *Şaḥîḥ-i Buḥârî*, *Şaḥîḥ-i Müslim* ve *Şifâ-i Şerîf* okuyuculuğu yaptıkları da görülmektedir. Cuma vâizlerine vakıf gelirlerinden maaş ödenirdi. Vakıfların imkânları ve vâizlerin gördükleri hizmetlerin çeşitliliğine göre maaş miktarı değişebilirdi. İlk zamanlarda ortalama altmışar kuruş alırlarken 1255 (1839) Muharrem ayından itibaren Evkaf ve Maliye Nezâreti'nin maaşları ödemeye başlamasıyla maaşlardaki farklılıklar ortadan kaldırıldı. Böylece maaşlar belli bir standarda bağlandı ve derecelerine göre maaş ödenmeye başlandı. Cuma vâizliklerinin en itibarlı olan Ayasofya kürsü vâizliğinin yanında Sultan Ahmed, Fâtih ve Beyazıt gibi selâtin

camilerinin vâizleri de protokolde en ön sıralarda yer alabiliyordu. Vâizlerin sarayda sultana ve ailelerine vaaz verdikleri, sultanların cenazelerini yıkadıkları, cülûs ve mevlidlerde, sünnet şenliklerinde, sultan düşünlerinde ve açılış törenlerinde dua ettikleri de bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmet, *Tekmiletü's-Şekâik*, s. 393; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 186; Mehmed Emin, "Kürsü Şeyhleri: Selâtin Şeyhliği", *SR*, XVII/427-428 (1338), s. 88-89; İrfan Başkurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, İstanbul 2012, s. 117-145; Semiramîs Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *DİA*, XXIV, 100-102.

ÖMER FARUK KÖSE

CUMABAYEV, Mağcan (1893-1938)

Kazak şairi, yazar,
siyaset ve düşünce adamı.

25 Haziran 1893'te Kuzey Kazakistan vilâyetinde şimdiki Mağcan Cumabay ilçesine bağlı Sasıkköl'de doğdu. Eğitimi bir aileye mensuptur. Babası Beken, ticaretle uğraşan varlıklı bir kimseydi. İlköğrenimini köyünde tamamlayan Cumabayev, 1905-1910 yıllarında Muhammedcan Beğişev'in idaresinde Kızılyar'daki (Petropavlovsk) Cedidci medreseye devam etti. Burada Doğu ve Batı edebiyatlarının örneklerini tanıdı. Henüz genç bir öğrenciyken *Abay Kunanbayulı'nın Ölenleri* adlı kitabından Abay'ın şiirlerini okudu ve bu heyecanla yazdığı, "Ünlü ozan, sözü altın hakîm Abay'a" adlı şiiriyle edebiyat dünyasına ilk adımını attı. Öğrenimine 1910-1913 yıllarında Rusya müslümanlarının önemli merkezlerinden Ufa'daki Galiye (Aliye) Medresesi'nde devam etti. Burada kısa sürede hocası Âlimcan (Galimcan) İbrahimov'un dikkatini çekti. İlk kitabı olan *Şolpan* onun yardımıyla 1912'de Kazan'da basıldı.

1913-1916 yılları arasında hem edebiyat çalışmalarını sürdürdü hem de Omsk Öğretmen Okulu'na devam etti. Ayrıca Kazak halkının özellikle eğitim sorunlarına çözüm bulmak amacıyla oluşturulan "Birlik" hareketinde etkin rol aldı. Kazak halkını daha çağdaş, daha müreffeh ve huzurlu bir hayata kavuşturmayı hedefleyen Alaş Hareketi'ne de katıldı. Çevresinde toplandıkları Ahmed Bayturov'un *Kazak gazetesinde* (1913-1918) şiirlerinin yayımlanmasıyla başlayan ilişkileri giderek güçlendi. Rusya'da 1917 devrimi sırasında özerk bir Kazak hükümetinin kurulması